

- NOVAK, IRINA – PENTTONEN, MARTTI – RUUSKANEN, ALEKSI – SIILIN, LEA 2018 (painossa): *Karjala kieliopeissa. Fonetiikan ja morfologian vertaileva tutkimus*. Petroskoi: Venäjän tiedeakatemian Karjalan tiedekeskus.
- ПАХОМОВ, МИКУЛ 2017: *Lyydiläiskysymys. Kansa vai heimo, kieli vai murre?* Helsinki: Helsingin yliopisto & Lyydiläinen Seura.
- SARHIMAA, ANNELI 1999: *Syntactic transfer, contact-induced change, and the evolution of bilingual mixed codes. Focus on Karelian-Russian language alternation*. Studia Fennica Linguistica 9. Helsinki: Finnish Literature Society.
- 2011: *The Karelian language in Finland. An overview of a language in context*. WPELD 3. Wien: ELDIA. <https://phaidra.univie.ac.at/o:102613>.
- 2013: *Karjalan kieli Suomessa. ELDIA-projektin tuloksia*. Studies in European Language Diversity 27.1. Wien: ELDIA. https://phaidra.univie.ac.at/detail_object/o:409753.
- 2015: *Karelian in Finland. ELDIA case specific report*. Studies in European Language Diversity 27. Wien: ELDIA. <https://phaidra.univie.ac.at/o:471733>.
- 2017: *Vaietut ja vaiennetut. Karjalankieliset karjalaiset Suomessa*. Tietolipas 256. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- ZAIKOV, PEKKA 2013: *Vienankarjalan kielioppi. Lisänä harjoitukse ja lukemisto*. Helsinki: Karjalan Sivistysseura ry.

KIELITIETEEN KENTILTÄ

Avarammille aloille – rajatta ja esteettä

Professori Liisa Tiittulan juhlaseminaari

Saksan kielen professori Liisa Tiittulan juhlaseminaari järjestettiin 26. lokakuuta Helsingin yliopistossa. Tiittula on toiminut urallaan Helsingin yliopistossa (2010–2018) ja Tampereen yliopistossa (1995–2010) sekä Helsingin kauppakorkeakoulussa (1975–1995) ja vaikuttanut suomalaisen kielen- ja kääntämisen tutkimuksen kentällä laajasti. Hänet tunnetaan monipuolisena ja rajoja rikkovana saksan kielen

ja kulttuurin sekä kääntämisen tutkijana ja opettajana, joka on tehnyt tiiviisti yhteistyötä myös fennistien, erityisesti professori Pirkko Nuolijärven, kanssa (esim. Nuolijärvi & Tiittula 2000b; Tiittula & Nuolijärvi 2013). Tiittulan merkitys suomalaiselle kääntämisen tutkimukselle ja kääntäjien koulutukselle on ollut huomattava, ja hän on aina korostanut myös suomen kielen osaamisen tärkeyttä, kuten juhla-

seminaarissakin tuli ilmi. Hän on kirjoittanut *Virittäjä*kin, viimeksi viime vuonna (Tiittula 2017).

Tiittulan kunniaksi järjestetty seminaari kokosi yhteen runsaan joukon hänen yhteistyökumppaneitaan, työtovereita ja oppilaitaan Saksasta ja Suomesta. Seminaarissa kuultiin tervetuliais sanojen (Hartmut Lenk ja Mari Pakkala-Weckström, HY) lisäksi kuusi esitelmää sekä lopuksi Tiittulan oma jäähvyäisluento ”Avarammille aloille – rajatta ja esteettä”. Jäähvyäisluennon otsikko oli seminaarin järjestäjien Tiittulalle antama, ja sen tarkoitus oli kuvata monialaista ja pelkäämättöä tutkijaa, joka on halunnut tehdä yhteiskunnallisesti vaikuttavaa tutkimusta. Otsikko on saanut innoituksensa Günter Grassin teoksesta *Ein weites Feld* (1995) ja sen Oili Suomisen tekemästä suomennoksesta *Avarammille aloille* (1996). Otsikon loppuosan, *rajatta ja esteettä*, tarkoitus oli antaa kuulijoiden käyttöön metafora, jota usein käytetään puhuttaessa kääntämisestä ja tulkkauksesta. Esteiden voittaminen viittaa erityisesti niihin viestinnän kohde ryhmiin, jotka tarvitsevat kääntäjältä ja tulkilta intermodaalista osaamista: viestin muokkaamista auditiivisesta visuaaliseen muotoon (viitottu puhe), visuaalisesta auditiiviseen muotoon (kuvailutulkkaus), tekstistä puheeksi (kielensisäinen saneluk tekstitys) ja puheesta tekstiksi (kirjoitus tulkkaus, ohjelmatekstitys). Seminaarin lopussa kuultiin lukuisia suullisia ja kirjallisia tervehdymiä ja onnitteluita Tiittulan ystävilä, työtovereilta ja oppilailta.

Puhutun kielen ja multimodaalisen vuorovaikutuksen tutkimusta

Seminaarin aloitti Helsingin yliopistossa parhaillaan vierailevana professorina työskentelevä Arnulf Deppermann, joka on Mannheimin yliopiston germaanisen filologian professori. Deppermann johtaa Saksan kielen instituutin (IDS, Das Institut für Deutsche Sprache) pragmatiikan

tutkimuksen osastoa Mannheimissa ja on tehnyt pitkään monipuolista vuorovaikutuksen tutkimusta. Hän kertoi esitelmässä tutkimuksestaan, jossa hän tarkastelee muun muassa arkisia tulkattuja vuorovaikutustilanteita pakolaisten koulutuksessa. Analyysi osoittaa, miten tärkeää on ottaa opetustilanteissa huomioon kielen keskeinen rooli. Kielellisesti edistyneemmät maahanmuuttajataustaiset opiskelijat toimivat usein eräänlaisina apuopettajina ja tulkkaavat muille opiskelijoille opettajien puhetta. Ammatillisilla opettajilla ei välttämättä ole riittävästi osaamista monikielisten osallistujien tehokkaaseen ohjaukseen. Olisikin syytä miettiä, miten kielen oppimista ja ammatillista oppimista voitaisiin yhdistää samoihin opetustilanteisiin. Samoin kielellisesti edistyneempien maahanmuuttajien toimimista apuopettajina pitäisi pohtia erityisesti tulkkaus käytäntöjen kehittämisen osalta. Nykyiset käytännöt eivät aina toimi, ja puutteet kielen ymmärtämisessä ja opetus sisältöjen välittämisessä aiheuttavat väärinkäsityksiä ja jopa vaaratilanteita.

Seuraavaksi puhunut Leipzigin yliopiston professori Christian Fandrych kertoi tieteellisissä esityksissä ilmenevistä puhutun kielen leksikaalisista ja idiomaattisista piirteistä sekä niiden tutkimuksesta. Fandrych (2018) on käyttänyt analyysisaan suurta puhutun tieteellisen kielen korpusia (digitaalinen GeWiss-korpus), joka on avoimesti kaikkien saatavilla. Korpuksen avulla voidaan tehdä myös kontrastiivista tutkimusta erikielisiä taustoista tulevien puhujien saksan kielen piirteistä. Fandrych on tehnyt uraansa erityisesti saksan kieli vieraana kielenä -opetuksen (DaF, Deutsch als Fremdsprache) ja -tutkimuksen parissa, ja hän toimii tällä hetkellä muun muassa *Deutsch als Fremdsprache* -julkaisun päätoimittajana. Liisa Tiittulan ura alkoi nimenomaan saksan kielen opettajana Helsingin kauppakorkeakoulussa (1975–1995), ja mielenkiinto ammatillisen saksan ja

erikoisalaviestinnän opettamista kohtaan on säilynyt vuosien varrella, vaikka tutkimusta onkin sittemmin ohjannut kiinnostus käännöstieteellisiin ja vuorovaikutuksellisiin ilmiöihin saksan ja suomen kielessä. Tiittula on myös toimittanut kääntäjien käytössä olevaa korpuspohjaista talouskielen sanakirjaa suomi–saksa–suomi (Steuer & Tiittula 2014).

Saksankielisen seminaariosuuden päätti Saksan kielen instituutin (IDS) entinen pragmatiikan osaston johtaja, professori emeritus Werner Kallmeyer. Juuri hänen vaikutuksestaan Tiittula aloitti pitkäaikaisen ja monipuolisen yhteistyön IDS:n kanssa, erityisesti vuorovaikutuksen tutkimuksen alueella. Kallmeyer pohti esitelmässään ajankohtaista aihepiiriä, oman itsen ja vieraan huomioonottamista keskustelutilanteissa. Hän nosti esimerkkejä analyyseista, joissa on tarkasteltu etnisten ryhmien tapoja puhua itsestään ja toisistaan erilaisissa vuorovaikutustilanteissa. Toisiin etnisiin ryhmiin viitataan usein yleistäen ja sosiaalisesti kategorisoiden, ja kiinnostavaa on, miten itseä ja toisia käsitellään kielellisesti ja miten niihin liittyviä identiteettejä luodaan. Ennakkoluulot ovat yleisiä, mutta niihin puuttuminen ja niiden kielellinen käsittely tuottaa usein uusia rajauksia – esimerkiksi silloin, kun keskustelukumppani pyrkii ääneen ymmärtämään toisen kokemuksia syrjinnästä tai vaikkapa kiinalaisten tai saksalaisten tapoja hoitaa liikesuhteitaan. Tällaista ryhmiiin jakamista tapahtuu puheessa, vaikka ihmisryhmiä ja heidän kulttuureitaan ei pidettäisikään selvärajaisina kokonaisuuksina. Tiittulan ja Kallmeyerin yhteinen tutkimus on käsitellyt muun muassa suomalais-saksalaista viestintää ja vuorovaikutusta esimerkiksi messukeskusteluissa (ks. esim. Kallmeyer & Tiittula 2003), ja näissä tutkimuksissa he ovat tuoneet esiin, miten ongelmallinen stereotypian käsite on kulttuurisissa yhteyksissä.

Kielen ja kääntämisen asialla Suomessa

Seminaarin toisen puoliskon aloitti Liisa Tiittulan pitkäaikainen yhteistyökumppani, professori emerita Pirkko Nuolijärvi aiheenaan ”Kieli kuin elämä: 50-lukulaisen varioiva suomi 2010-luvun Suomessa”. Nuolijärvi esitteli aluksi käynnissä olevaa Sata kielellistä elämäkertaa -tutkimushanketta, jossa on selvitetty haastatellen sadan eri-ikäisen suomalaisen käsityksiä ja kokemuksia kielestä (ks. <https://blogs.helsinki.fi/10osuomalaista/>). Tutkittavien iät vaihtelevat kuusivuotiaasta yli satavuotiaaseen, mutta Nuolijärvi keskittyi esittelemään havaintoja 1950-luvulla syntyneiden haastateltavien kielestä. Hän eteni esityksessään yleisistä havainnoista yksityistapausten esittelyyn ja rakensi samalla hyväntuulisen kuvan yhteistyöstään juhlinnan kohteena olevan ja Tampereella syntyneen Tiittulan kanssa. Yksityistapauksista ensimmäinen oli nimittäin vuonna 1952 Tampereella syntynyt ja Ylöjärvellä asunut nainen. Muutaman muun tapauksen jälkeen Nuolijärvi esitteli aivan toisesta aineistosta peräisin olevan Kannuksessa vuonna 1954 syntyneen mutta pääkaupunkiseudulla asuvan miehen, jonka parissa Nuolijärvi ja Tiittula ovat viettäneet paljon aikaa – siis Esko Ahon (ks. esim. Nuolijärvi & Tiittula 2000a, 2001). Nuolijärven ja Tiittulan yhteistyö suomalaisten poliitikkojen puheen ja keskustelun sekä kielellisen variaation tutkimuksessa on monipuolista ja muodostaa tämän tutkimusalan perustan suomalaisessa kielentutkimuksessa.

Seuraavassa esitelmässä käsiteltiin käännöstutkimusta ja kääntäjien koulutusta. Käännöstieteen professori Kaisa Koskinen Tampereen yliopistosta puhui esityksessään ”Vain muutos on pysyvää: Käännöstieteen ja kääntäjänkoulutuksen käännteitä” Tiittulan merkityksestä kääntämisen tieteenalalla Suomessa. Koskinen totesi esityksen aluksi, että Tiittula on

koko uransa ajan tehnyt merkittävää työtä suomalaisen kääntämisen tutkimuksen ja kääntäjäkoulutuksen kehittämiseksi. Koskinen loi esityksessään katsauksen käännöstieteen kansalliseen historiaan, kääntämisen tutkimuksen ja tutkijankoulutuksen sekä kääntämisen koulutusohjelmien syntyamiseen ja kehitykseen. Huomattavaa on, että kehitys on Suomessa ollut nopeaa: Vasta 1960-luvulla kieli-instituuteissa alkanut kääntäjien koulutus siirtyi yliopistoihin vuonna 1982, ja käännöstieteen historian suomalaisissa yliopistoissa voidaan katsoa alkaneen vuonna 1993 – siis vasta 25 vuotta sitten. Tällöin alalla väiteltiin ensimmäisen kerran (Oittinen 1993).

Suurimmat muutokset tapahtuivat kuitenkin vasta 2000-luvulla, jolloin ensinnäkin Bolognan prosessin myötä siirryttiin kaksiportaisiin tutkintoihin ja yliopistojen kääntämisen filiaalit siirrettiin maantieteellisesti emoyliopistojen yhteyteen – Kouvolan yksikkö Helsinkiin ja Savonlinnan yksikkö Joensuuhun vuonna 2009. Tampereen yliopistossa alkoi ensin monikielisen viestinnän koulutusohjelma ja vuonna 2008 kääntäjän maisteriopinnot. Tällöin kääntäjänkoulutukseen luotiin malli, jonka tapaista hyödynnetään nykyisin myös muualla. Koskisen mukaan Tiittula oli Tampereen yliopistossa näiden muutosten ja uusien toimintamallien keskeinen moottori. Voimakas muutospaine tuli ulkoa, mutta suunta voitiin määritellä sisäisesti. Kääntämisen oppiaineiden yhteistyön traditio ja koulutuksen yhteiset tavoitteet loivat hyvän pohjan entistä tiivimmälle yhteistyölle. Tiittula on Koskisen mukaan korostanut koulutuksen kieli-valikoiman rohkeaa miettimistä (mitä kieliä halutaan ja mitä uskalletaan ottaa mukaan). Tiittula on myös pitänyt aktiivisesti esillä kieliaineiden välistä yhteistyötä sekä suomen kielen merkitystä tärkeimpänä eli niin sanottuna A-työkielenä. Nämä kaikki ovat näkökulmia, joiden esiin tuomisessa hän on ollut nyt katsottuna selvästi aikaansa edellä.

Esityksensä jälkipuoliskolla Koskinen käsitteli vielä kääntämisen tutkimuksen näkymiä ja jatkokoulutusta. Hän totesi kääntämisen ja tulkkauksen olevan kasvualoja, joilla on valoisa tulevaisuus, ja konekääntämisen pikemminkin ruokkivan ihmiskääntämisen tarvetta kuin kuihduttavan sitä. Myös monialainen käännöstiede on voimissaan, mikä näkyy tohtorintutkintojen lisääntymisenä ja suomalaisen tutkimuksen saavuttamassa kansainvälisessä arvostuksessa. Tähänkin kehitykseen Tiittula on vaikuttanut merkittävästi omalla toiminnallaan. Hän toimi aktiivisesti kansallisen tutkijakoulun Langnetin käännöstieteen ryhmässä, jossa syntynyt yhteisöllistyminen ja sitä 2010-luvulla seurannut kansainvälistyminen ovat olleet Koskisen mukaan koko tutkimusalan kannalta ratkaisevia. Kääntämisen alan koulutuksen ja tutkimuksen sisältöjen, rakenteiden ja toimintatapojen opettajana, ideoijana ja esikuvana Tiittula lienee Suomessa vertaansa vailla.

Juhlaseminaarin viimeinen vierailtava esiintyjä oli Liisa Tiittulan yhteistyökumppani, Aalto-yliopiston professori Mikko Kurimo, joka käsitteli esityksessään ”Puheesta tekstiksi – ilman ihmistä?” modalityettien välistä kääntämistä erityisesti ohjelmoinnin näkökulmasta. Kyse on teknologiasta, jolla puhe muutetaan tekstiksi ja joka on monille tuttua älypuhelimista. Kurimo totesi puheen olevan yksi maailman monimutkaisimmista biosignaaleista, jonka ymmärtäminen perustuu paljolti myös sellaisiin asioihin kuin tunne, voimakkuus, nopeus ja painotus. Juuri nämä tekevät siitä ohjelmoinnin kannalta haastavan. Toisen haasteen synnyttävät merkityksen kontekstuaalisuus ja kielenkäytön tilanteisuus. Kurimo nosti esiin kysymyksen, millaista ymmärtämistä (tekoälyltä/ohjelmoinnissa) tarvitaan, jotta puhe voidaan muuttaa tekstiksi. Pitää ymmärtää esimerkiksi akustista variaatiota (ympäristö, tyyli, puhuja) ja osata yhdistää akustisia ja kielellisiä yksiköitä toisiinsa. Lisäksi

pitää tietää esimerkiksi, miten sanoja ja lauseita yhdistetään ja käytetään kontekstissaan ja mitä sanat ja ilmaukset eri tilanteissa merkitsevät. Koska kyse on oikeastaan sen tavoittelemisesta, miten vaikkapa television haastattelupuhetta voitaisiin koneellisesti muuttaa tekstitykseksi esimerkiksi viittomakielisten, kuuroutuneiden ja huonokuuloisten käyttöön (ohjelmatekstitys), Kurimo käsitteli käytännön asioita, jotka vaikuttavat tällaiseen kääntämiseen. Esimerkiksi ympäristön hiljaisuus tai meluisuus, mikrofonin sijainti ja puhujakohtaiset piirteet sekä toisaalta tilanne ja tyyli, kuten puheen ja kielen nopeus ja suunniteltuus, vaikuttavat suoraan puheen tunnistamisen onnistumiseen. Esityksestä kävi kuitenkin ilmi, miten hyvin puheen tunnistaminen ja kääntäminen tekstiksi jo onnistuu. Modaliteettien välisen kääntämisen tämänhetkistä tilaa kuvaa ehkä osuvimmin Kurimon esittämä lista siitä, millä osa-alueilla on vielä selviä ongelmia: epämuodolliset keskustelut, multimodaaliset piirteet, monikielisyys ja kontekstiherkkyys. Tämä voi olla monelle näiden ilmiöiden parissa työskentelevälle kielentutkijalle kiinnostava yllätys. Käännöstieteessä tällainen tutkimus avaa uusia näkökulmia entisestään tuttuihin ongelmiin. Kurimo itse totesi olevansa kaikkea muuta kuin kieli- tai käännöstieteilijä, ja hänen esityksensä toi elävästi – seminaarin otsikon mukaisesti – esiin Tiittulalle ominaisen ennakkoluulottoman tieteenalajojen ylittämisen. Kääntämistä voi tutkia ja esteettömyyttä edistää näinkin.

Avarammille aloille?

Liisa Tiittulan oma juhlaluento keskittyi erityisesti saavutettavuuden ja esteettömyyden kysymyksiin, jotka ovat olleet viime vuosina hänen kiinnostuksensa kohteita kaunokirjallisuuden kääntämisen ohella. Luento toi esiin, että kääntämisen ja tulkauksen kysymykset eivät tarkastele pelkästään kieltenvälistä vies-

tintää vaan niihin liittyy usein modaliteetin vaihdoksia. Näitä vaihdoksia koskevaa tutkimusta voidaan hyödyntää myös perinteistä eri kielten välistä kääntämistä ja tulkkausta tutkittaessa.

Tiittulan tutkimuskohteet liittyvät ajankohtaisiin ongelmiin, joiden ratkaisemisessa on tarvittu tieteidenvälistä tutkimusotetta ja yhteistyötä tutkimusten käytännön sovelluksia käyttävien kohderyhmien kanssa. Näin on esimerkiksi kielenlensisäisen tekstityksen tutkimuksessa, jota on tarvittu reaaliaikaisen tekstityksen kehittämiseen, kuten myös edellä mainitussa Kurimon esityksessä kävi ilmi. Tiittulan tavasta tarttua uusiin tutkimuskohteisiin näkyy käännöstieteilijöiden yleinen tarve ymmärtää alan kiihvasta teknologista kehitystä ja pysyä kehityksessä mukana sekä tutkijoina että kouluttajina. Suomen kielen näkökulmasta on tärkeää ymmärtää esimerkiksi se, että kuulovammaisille tarkoitettu ohjelmatekstityksestä on laajempaa hyötyä: sitä käyttävät myös maahanmuuttajat suomen kielen oppimiseen. Saavutettavuuden periaatteen noudattaminen merkitsee sitä, että oma viesti kiirii avarammille aloille, kun mahdollisten kohderyhmien tarpeet otetaan tarkemmin huomioon.

ANNE MÄNTYNEN
etunimi.mantynen@helsinki.fi

TUIJA KINNUNEN
etunimi.t.sukunimi@helsinki.fi

Anne Mäntynen toimii suomen kielen professorina ja Tuija Kinnunen saksan kääntämisen yliopistonlehtorina Helsingin yliopistossa.

Lähteet

FANDRYCH, CHRISTIAN 2018: Wissen-schaftskommunikation. – Arnulf Deppermann & Silke Reineke (toim.), *Sprache im kommunikativen, interakti-*

- ven und kulturellen Kontext s. 143–168. Berliini: De Gruyter.
- GRASS, GÜNTER 1995: *Ein weites Feld. Roman*. Göttingen: Steidl.
- 1996: *Avarammille aloille*. Suomentanut Oili Suominen. Helsinki: Tammi.
- KALLMEYER, WERNER – TIITTULA, LIISA 2003: Strategien für den Umgang mit allgemeinen sozialen Charakterisierungen – am Beispiel von Interviews zur deutsch-finnischen Wirtschaftskommunikation. – Ewald Reuter & Marja-Leena Piitulainen (toim.), *Internationale Wirtschaftskommunikation auf Deutsch. Die deutsche Sprache im Handel zwischen den nordischen und den deutschsprachigen Ländern* s. 255–297. Bern: Peter Lang.
- NUOLIJÄRVI, PIRKKO – TIITTULA, LIISA 2000a: Presidenttiehdokkaiden puhetyylit persoonan ilmentäjinä. – *Politiikka* 42 s. 164–179.
- 2000b: *Televisiokeskustelun näyttämöllä. Televisiointituottelu suomalaisessa ja saksalaisessa keskustelukulttuurissa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 2001: ”Rakas Tarja” ja ”Hyvä ystävä”. Puhuttelu minän ja sosiaalisten suhteiden esittämisen keinoina televisiokeskustelussa. – *Virittäjä* 105 s. 580–601.
- OITTINEN, RIITTA 1993: *I Am Me – I Am Other. On the Dialogics of Translating for Children*. Acta Universitatis Tamperensis. Tampereen yliopisto.
- STEUER, OUTI – TIITTULA, LIISA 2014: *MOT Saksa-suomi-saksa-taloussanakirja*. Helsinki: Kielikone.
- TIITTULA, LIISA 2017: Poliitiikan kielen analyysia yleistajuisesti. – *Virittäjä* 121 s. 464–468. <https://doi.org/10.23982/vir.65072>.
- TIITTULA, LIISA – NUOLIJÄRVI, PIRKKO 2013: *Puheen illuusio suomenkielisessä kaunokirjallisuudessa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

KIRJALLISUUTTA

Evaluointi opettajan työvälineenä suomalaisessa koulussa

Pilvi Heinonen: *Evaluointi opettajan vuorovaikutustoimintana. Osallistuvuutta luokkahuoneessa*. Helsinki: Helsingin yliopisto 2017. 226 s. ISBN 978-951-51-3723-4.

Pilvi Heinosen väitöskirja *Evaluointi opettajan vuorovaikutustoimintana: Osallistuvuutta luokkahuoneessa* käsittelee evaluointia toimintana, jonka opettaja rakentaa kehumalla, asemoimalla ti-